

УДК 37

ФІЛОСОФІЯ ОСВІТИ ЯК СИНТЕЗ ФІЛОСОФІЇ ТА ПЕДАГОГІКИ

М.С. Свідло

*доктор філософських наук, професор кафедри філософії
Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут»*

І.І. Сторожик

*старший викладач кафедри українознавства
Національного університету харчових технологій*

Сьогодення ставить освіту перед тенденцією активного взаємоперетворення теорії і практики, ідеального та матеріального, духовного і тілесного, що потребує від кожної особистості здатності до креативної конструктивної діяльності в матеріальному світі, але відповідно до ідеальних форм і принципів.

Ключові слова: педагогіка, вища освіта, освіта, деформація освітніх процесів, бюрократизація освітніх установ

Філософська раціональність сьогодні все наполегливіше проникає в науку і бізнес, політичне життя і світ повсякденності, соціальне життя взагалі. „Вузівська” філософія імперських часів не зникла як знаряддя ідеологічної обробки людини. Суспільство такого стану Френсіс Фукуяма називає суспільством „Великого Розриву”, в якому відбувається „пониження якості і можливостей освіти” [1, 14], особистості сучасного суспільства, продовжує Ф.Фукуяма, за своєю природою є істотами „раціональними” [1, 15].

Свою філософію класик німецької філософії Йоганн Фіхте називає філософською педагогікою, що ставить людину „на свої власні ноги”, навчає формуванню цілісної людини.

Сьогодні бракує повороту до філософської раціональності в науці та бізнесі, побуті та політичному житті. „Вузівську” філософію імперських часів як знаряддя ідеологічної обробки людини на шпальтах багатьох газет і екранах замінили телебачення, астрологія, містика, а войовничий атеїзм перетворився на релігієзнавство, християнську етику тощо. Люди перестають точно мислити, говорив М.Мамардашвілі, а ними починає грати диявол. Декартівське – „*coqito ergo sum*”, що в перекладі – „я мислю – отже, я існую”, перетворюється із філософії як людської мудрості, залишилось на другому плані у „знятому вигляді”, фактично „як любов” до комфортного життя.

Не краща доля чекає і відносно молоду дисципліну „філософія освіти”, що викладається магістрам, а в 1997 році включена у перелік спеціальностей наукових працівників відповідно до постанові президії ВАК 09.00.10 „Філософія освіти”.

Розуміння об’єкта дослідження різними авторами відрізняється. Так Киященко під філософією освіти розумів „практичну філософію” [2,

137], Піщулін – „філософію духовності” [3, 93]. Терещенко філософію освіти відносить до розряду конкретних сфер діяльності „філософії політики, права, техніки”, „онтології духовної і духовно-практичної культури” [4, 11].

Шиміна використовує термін „філософія педагогіки”, оскільки педагогічна думка „ніколи не існувала без філософської рефлексії” [5, 75]. Російський письменник Разін також „філософію освіти” називає „теоретичною педагогікою”. Гусинський та Турчанінова „філософію освіти” називають у множині, тому що по своїй суті вона „плюралістична” [6, 35]. Український дослідник С. Клепко також поняття „філософія освіти” вживає у множині [7, 30].

Отже коротко ми визначили проблематику філософії освіти. Окремі автори (див. статтю М.Д. Култаєвої) навіть пишуть про „категоріальний апарат” сучасної „філософії освіти” [8, 35].

Коли в дійсності є „категоріальний апарат”, то в такому випадку варто говорити вже про назву „філософія освіти”. Основу цього апарату склали „філософсько-педагогічні ідеї” вітчизняних досліджень 80-х років ХХ століття. Поклали перед цим серед вітчизняних дослідників Г.Ващенко, С. Гессен, Н. Розов, В. Лутай, О. Ребу, С. Клепко, М. Култаєва. Але основи поклали цій дисципліні в США та Великобританії.

Що вважається філософією освіти?

Так, М. К. Бурбулес, (професор Університету Штату Іллінойс США) у вступі до енциклопедичного словника з освіти вказує на безплідність визначення філософії освіти

шляхом перерахування її головних шкіл, центральних фігур учених і текстів. Такі спроби фактично зводяться по суті до з'ясування статусу "філософії освіти", щодо якого відповіді дуже далекі від консенсусу. Для віднаходження відповіді на запитання "Що ж то є, філософія освіти?" Бурбулес пропонує з'ясувати, що ж пробують робити ті, хто називає себе філософами освіти, і що ж вони вміють робити.

"Філософія освіти" як особлива сфера наукової діяльності, вказує М. К. Бурбулес, виникла у ХІХ ст., в англomовних країнах, передусім у США. Надихаюча діяльність Джона Дьюї (1859-1952) спонукала до того, що наявність "філософії освіти" була визнана як обов'язковий вимір компетентної, відповідальної, практики в освіті. Ніхто перед Дьюї так наполегливо не доводив необхідність освітньої практики, заснованої на філософських принципах. Ніхто з філософів до нього і після нього не написав щодо освіти так плідно (більш ніж 40 книг і 800 статей). У результаті, значна спадщина Дьюї в англomовному світі сприймається як обґрунтування ідеї, що педагоги-практики повинні мати освітню філософію як потенційну підставу всієї освітньої думки і практики. Відповідно набув поширення так званий підхід "ізмів" – перерахування традиційних філософських позицій (реалізм, ідеалізм, прагматизм тощо) – із різними ступенями філософської глибини і точності і наступним розглядом їхнього "значення" для освіти.

Починаючи з 40-х років у США простежується відхід від "ізмів", зокрема, в ряді щорічників Національного Товариства Вивчення Освіти, присвячених філософії освіти, виданих у 1942, 1955, 1972 і 1981 роках. У 60-70-х роках у філософії освіти утверджується аналітичний рух як опозиція підходу "ізмів". Один із центральних принципів аналітичної школи – немає ніяких прямих наслідків для освіти від філософських позицій. Людина може поділяти принципи реалізму, наприклад, але при цьому схвалювати будь-що з розмаїтості освітніх цілей і методів. Спроба відкривати приховані резюме у комплексах філософських позицій, а потім прочитувати в них певні наслідки для практики, була розцінена як "філософське болото", як надобіцянка філософії щодо освіти. Таке відхилення від методу "ізмів" призвело до втрати інтересу допомагати педагогам здобувати або формулювати їх власну "філософію освіти", замість цього почали ставити за мету навчати їх "думати філософськи" щодо освітніх цілей і методів, повсюди, де цього потребують педагоги.

Однак цей розвиток, вказує М. Бурбулес, мав інші, менше очікувані, наслідки. Через деякий час, шукаючи підстави для філософії освіти, все більше учнів почали читати (або перечитувати) філософські джерела поза

аналітичною традицією, передусім англо-американську літературу з проблем логіки і епістемології, етики і політичної філософії, яка керувалася кантіанськими або ліберальними припущеннями. Багато філософів освіти, читаючи первинні джерела у філософії (від досократиків, до Ніцше, Гайдеггера, або Beauvois, або Вітгенштейна), відшукували свої аргументи усе більше і більше поза англо-американською філософією і звернулися, навіть, до маргінальних колись текстів у "філософії": критичної теорії, фемінізму, і до тих, хто був пізніше названий "постмодерністами". Ці філософи освіти зробили істотні внески в розуміння таких тем, як влада і нерівність в освіті, критичний аналіз ідеології, "сховані" навчальні плани.

Такий розвиток філософії освіти у США та англomовних країнах супроводжувався друкуванням майже 2-х тисяч книг з філософії освіти, які є в Бібліотеці Конгресу США, та створенням у останній час величезного обсягу інформації електронних джерел. Лише один приклад. Так, М. К. Бурбулес (адреса його особисто. веб-сторінки - <http://www.ed.uiuc.edu/facstaff/burbulesINickB.html>) керує веб-сайтами Щорічника Товариства Філософії Освіти (Philosophy of Education Society - PES) (<http://www.ed.uiuc.edu/pes>) і журналу "Освітня теорія" ("Educational Theory") (<http://www.ed.uiuc.edu/EPSEducationalTheory>). Сайт PES Yearbook містить повні тексти майже 400 статей, підготовлених до щорічних конференцій PES з 1992 року. Сайт журналу "Educational Theory" не має текстів статей, але на ньому можна ознайомитися із змістом і резюме усіх його випусків з 1992 року та повним змістом журналу з 1983 р. Веб-сайти мають зручну пошукову систему за ключовими словами, яка робить їх потужним інструментом дослідження філософії освіти. Нова веб-сторінка в Університеті Штату Іллінойс для ресурсів у філософії і філософії освіти http://www.ed.uiuc.edu/EPSEd_resources/phil_n_phil_oCed.html також надасть можливість знайти величезну кількість корисної інформації.

Отже, дискусія, що є філософія освіти – галузь знань, поле досліджень чи академічна дисципліна – основний стан того, що на Заході називається філософією освіти. Проблема дисциплінарної ідентифікації турбує й наших дослідників. Збільшена глобалізація академічної роботи, зростання числа міжнародних організацій і конференцій (типу INPE, Міжнародна Мережа Філософів Освіти, яка утворилася у

1990 р.); поширене використання Інтернету як засобу глобального зв'язку й електронних публікацій вчених, усе це вказує, що розмаїтість і розходження будуть посилюватися, включаючи, природно, запитання про те, хто вважається філософом освіти.

Чим же займаються на Заході ті дослідники, які називають себе "філософами освіти"? Легше всього скласти про це уявлення, поглянувши, наприклад, на зміст одного з десятків періодичних видань з філософії освіти - "Журнал Філософії Освіти" (Journal of Philosophy of Education, The Journal of the Philosophy of Education Society of Great Britain), який видається у Великобританії. У його трьох випусках кожного року друкуються статті, що представляють широку розмаїтість філософських традицій: від дослідження фундаментальних філософських проблем у з'єднанні з освітою до деталізованого критичного розгляду поточної освітньої практики та її стратегій із філософської точки зору. Журнал прагне підтримувати строге мислення щодо освітніх питань та ідентифікувати і критикувати ідеологічні спрямування, що формують освіту. Етичні, політичні, естетичні і епістемологічні виміри освітньої теорії – його теми. Перелічимо назви деяких статей і спеціальних випусків цього журналу в 1996-1997 рр.: "Конкуруючі концепції духовної освіти", "Рух проти освіти", "Фуко, освіта, самість і сучасність", "Освіта і національності", "Якість і освіта"; "Стосовно освітнього середовища", "Освіта у постмодерному віці", "Цілісність й навчання з точки зору фемінізму", "Навчання гідності", "Ілюзія свободи: лібералізм, освіта і ринок".

Я не робив би поспішних висновків, порівнювання систем освіти є справою поки що непевною, можна відшукувати як недоліки, так і переваги в освіті й у них, і у нас. Але "чомусь" наші учні "списують", а їхні вважають це недостойним. Л. Н. Овдієнко вказує, що "наша школа ввібрала всі риси своїх історичних попередників. Поряд з позитивними надбаннями, що витримали "вогонь і меч" суспільних трансформацій, лишилося багато негативного. З монастирської школи в сучасну перейшли сумарний огляд і коментарі. Кожен підручник – це "сума географії", "сума історії", як у минулому "сума теології". Кожен вірш коментується так само старанно, як Святе письмо. Форма навчання "питання – відповідь" лишається головною. Школа-казарма злегка потиснулася, але й вона не бажає здавати свої позиції: поділ на класи, переключки, лінійки тощо. Школа формалізму ще й досі навчає писати твори так званим шкільним стилем, вирішувати задачі за шаблоном, формує залежне мислення через заучування правил і прикладів. Спеціалізація настільки витісняє класичну всебічність освіти. Ро-

звоток освіти сьогодні вимагає переходу в "інакшість", "несхожість", водночас потребує звертання до гуманістичних ідей античності, європейського Ренесансу та досягнень вітчизняної педагогіки кінця ХІХ - початку ХХ ст. Педагогічні ідеї Ж.-Ж. Руссо, Дж. Локка, К. Гельвеція, Д. Дідро, Й. Песталоцці, А. Дістервега багато в чому лишились викладеними тільки теоретично. Про "паперову" педагогіку К. Гельвецій свого часу писав: "Деякі знамениті люди пролили багато світла на це питання, але виховання лишилось таким як і було. Чому так? Тому що для складання хорошого плану виховання треба бути лише освіченим, а для запровадження його в життя - мати владу".

Чи не повторюється з педагогікою та ж сама історія, як і у випадку застосування виробничих технологій та технічних досягнень, для ефективного використання яких потрібна висока загальна і технічна культура життя і мислення, яка здебільшого прихована за очевидним фасадом невпинного впровадження "ноу-хау". А тому розвиток філософії освіти є гарантованим продовженням розвитку освітньої думки і педагогічної практики.

Знайомлячись із продукцією західної філософії освіти, переконаєшся, що це та царина, в якій дослідники прагнуть зінтегрувати усю філософську думку стосовно проблем освіти – без всяких обмежень у джерелах, методах, проводячи систематизацію, наполегливий пошук усіх цінних думок "чистих" філософів з метою їх селекції, концептуалізації і передачі в освітню теорію. Про це свідчить і 20-й Всесвітній філософський конгрес "Paideia: філософія, що навчає гуманності", який відбувся у серпні 1998 р. у Бостоні (США). Конгрес розглядав головну тему філософії освіти у ракурсах, які породжують усі філософські дисципліни, напрями і течії. Обговорюючи проблеми походження і розвитку філософських концепцій Paideia, взаємодії освіти і культурної різноманітності, майбутнього філософії та освіти, конгрес переконливо засвідчив, що філософія освіти у 20-му столітті розвивається як ніколи до цього в усій історії. При цьому відчувається і прагматичне прагнення подати у працях рецептурні рекомендації, зразок яких було наведено вище.

Чи потрібна така сфера досліджень і академічна дисципліна як філософія освіти? Безсумнівно, так. Співголова Мережі Філософії Освіти Європейської Асоціації Досліджень Освіти (EERA), Проректор Університету Східної Англії (Норвіч, Великобританія) професор, доктор Девід Бріджес, зауважує, що є багато різних спо-

собів розвитку освітньої думки і педагогічної практики у світі, необхідних для гарантованого його продовження, але він переконаний, що дисциплінарне вивчення філософії освіти - один із способів такого розвитку, який повинен бути доступним педагогам, як у період студентського навчання, так і в післядипломній освіті. Без освоєння більш широкого змісту цілей освіти, епістемологічних основ навчання, етичних і соціальних вимірів освітньої практики ми залишимося з простою технічною практикою освіти, позбавленою реального значення, справедливо стверджує він.

Який стан філософії освіти в Україні?

Про необхідність її розвитку в Україні дискусія розпочалася у 1993 році декількома газетними статтями, насамперед, С. У. Гончаренка, ініційованих Круглими столами у журналах "Вопросы философии", "Вопросы педагогики". З того часу в Україні відбулося декілька конференцій з питань філософії освіти, з'явилися перші книги та публікації, які тяжіють до цього жанру. Але попри все можна говорити, що в Україні філософія освіти є, зростає число дослідників у цій галузі (про це можна судити хоча б із великого числа учасників відповідних наукових конференцій), зростає і потреба практиків у ній, гарним тоном у педагогічних журналах стала рубрика "Філософія освіти", там постійно розглядаються проблеми філософії освіти українські педагогічні журнали "Освіта і управління", "Педагогіка і психологія", "Педагогіка толерантності", "Педагогічний пошук" (Луцьк), "Вересень" (Миколаїв), "Постметодика" (Полтава) та деякі інші. Такий матеріал надає можливість оцінити основні риси української царини філософії освіти та, не претендуючи на вичерпність, відшукувати її "сухий залишок". До нього в останні роки я б відніс передусім тенденцію реідеологізації освіти; спроби осмислення філософії освіти як навчальної дисципліни та концептуалізацію регіонального розвитку освіти.

Проблема "освіта й ідеологія" з початку 90-х років фактично замовчувалася внаслідок відомого лозунгу деідеологізації навчальних установ. Проте як ідеології, що панують у різних "страхах" суспільства, впливають на розвиток освіти, психологічної та педагогічної наук? Що ідеологія собою являє і як формується? Який вплив на її формування здійснюють, своєю чергою, філософія, психологія та педагогіка? Нарешті, як усе це позначається на становленні і функціонуванні освіти?

Багато важких запитань розуміння сьогоднішнього місця ідеології в житті суспільства

відбуваються від багатозначності терміна "ідеологія". Його увів французький вчений А. Дестют де Трасі (1754-1836) у роботі "Елементи ідеології" (1797). Сьогодні важливо осмислити те, що розумів Дестют під ідеологією, бо з часу появи цього поняття маємо найрізноманітніші уявлення про го. "Ідеологія – це не вигадка політиків або вчених, а інструмент розвитку суспільного організму, - зазначив на семінарі президент АПН, доктор філософських наук Василь Кремень. – Психолого-педагогічна наука мусить, насамперед, акумулювати й гальмувати ідеологічні цінності освіти. Нам потрібна науково обґрунтована ідеологічна модель розвитку суспільства та суспільних інститутів. Хіба ж можна будувати храм, не уявляючи, яким він повинен бути, не маючи його проекту?"

До здобутків української філософії освіти слід віднести розробку в матеріалах семінару тем "Ідеологічні спрямування сучасного суспільства і проблема взаємодії науки з ідеологією", "Психолого-педагогічна наука і освітня практика в умовах філософської та ідеологічної кризи", "Особистість у проблемному соціумі: детермінанти та чинники світоглядної динаміки", "Проблеми політичної культури та соціалізації молоді", "Психолого-педагогічна наука та національно-державний розвиток України". Однак питання про роль ідеології в освіті не вичерпується аналізом перелічених питань. Необхідно прагнути до розкриття реальних механізмів освіти в умовах ідеологічного плюралізму, щоб не повторився той смішний епізод історії, коли Наполеон, виступаючи в Державній раді Франції після поразки в Росії, заявив: "В усіх лихах нашої прекрасної Франції винуваті ідеологи".

Справжня освіта, справжнє виховання у філософсько-педагогічних публікаціях кінця ХХ - початку ХХІ ст. розглядаються у контекстах суспільства ризику, враховуючи виклик глобалізації. Постіндустріальні трансформації, що відбуваються у сучасному світі, знову актуалізують розвідки філософії у метаплощині та у макровимірах. Вимога безперервної освіти як передумови існування інформаційного суспільства стосується не тільки індивідів, а й усього планетарного людства. Поєднання класичного і посткласичного розуміння сутності і призначення освіти вимагають від філософії критичної саморефлексії.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Ф. Фукуяма*. Великий Разрыв // Под общ. ред. А.В.Александровой. – М.: ООО «Издательство АСТ»: ЗАО НПП «Ермак», 2004. – 474 с.
2. *Киященко Н.И.* Философия образования как практическая философия // Практична філософія. – 2004. – № 1.
3. *Пищулин Н.П.* Формировать, воспитывать духовность учащихся // Педагогика толерантности. – 2002. – № 3.
4. *Терещенко Ю.І.* Філософія освіти та пошуки морально-етичного виховання // Шляхи освіти. – 2002. – № 3.
5. *Шимина А.Н.* Принцип природнообразности и его философско-педагогический смысл // Педагогика толерантности. – 2001. – № 1.
6. *Гусинский Э.Н.* Введение в философию образования.: Уч. пособ. – М.: Фолио, 2000.
7. *Клепко С.Ф.* Українська царина філософії освіти // Практична філософія. – 2001. – № 1.
8. *Култаєва М.Д.* Деякі розробки категоричного аналізу сучасної філософії освіти // Практична філософія. – 2004. – №1.
9. *Психолого-педагогічна наука і суспільна ідеологія: М-ли метод. семінару АПН України, листопад 1998.* – К.: Гнозис, 1998.

Стаття надійшла до редакції 18.05.2007 р.